

1921-1922 жылдардағы ашаршылық қасіреті

1921 жылы Қазақстанның Орынбор, Ақтөбе, Орал, Қостанай, Бөкей губернияларында және Адай уезінде ашаршылық кең етек алды. 2 653 300 адам тұрғыны бар [1] және Қазақстанның азық-түлік өндіру ісінде үлкен маңызы болған бұл бес губерния аштыққа неге ұшырады?

«Әскери коммунизм» жылдары (1918 ж. бастап 1921 ж. көктеміне дейін) республика шаруашылығының күйреуі, яғни мал басының күрт кеміп кетуі, егін салатын жер алқаптарының қысқаруы, сондай-ақ, халықты күштеп еңбекке тарту, міне, осының бәрі 1921 жылға қарай қоғамның азып-тозуына, елдің жаппай аштыққа ұшырауына алып келді. Сонымен бірге, 1920 жылғы жұт пен 1921 жылғы құрғақшылық шаруашылықты түпкілікті күйретіп, халықты үлкен дағдарысқа түсірді. Бұл жағдайда Орталық ашаршылыққа ұшыраған Қазақстанға жәрдем көрсетудің орнына, оны Ресей ашыққандарына көмек беруге міндеттейді. Бұл уақытта Ресейдің Астрахань, Царицын, Саратов, Самара, Сімбір, Уфа губернияларын да аштық жайлаған болатын. Сонымен қатар, Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті Қазақстанның бес губерниясы: Орынбор, Ақтөбе, Орал, Қостанай, Бөкей мен Адай уезінде аштық басталды деп ресми түрде жариялағанымен, Қазақ Орталық Атқару Комитеті атынан Жангелдин мен Кисилевтің ашыққан жергілікті халықтың – қазақтардың жағдайын жақсарту үшін Қазақстан территориясындағы басқа ұлт өкілдерін, мәселен, украиндарды өз республикаларына қоныс аудару туралы қойған ұсыныстарын орындауға рұқсат етпеген. Тіптен ол кезде Қазақстанға Ресейден 2 000 000 адам қоныстандыру белгіленеді [2]. Осыдан кейін Орталық комитет Украинаға қоныс аударушыларға ресми түрде тыйым салады [3].

Үкімет тарапынан республика ашыққандарына көмек беру органы, яғни Ашыққандарға жәрдем көрсету жөніндегі Орталық Комиссия Қазақ Орталық Атқару Комитеті жанынан 1921 жылы шілденің 15-інде құрылады [1, 105]. Бұл Комиссия ашыққандарға жәрдем көрсету ісінде барлық Халық Комиссариаттары мен кеңестік мекемелердің орталықта, сол сияқты жергілікті жерлерде қызмет етуіне басшылық жасау үшін, аштыққа ұшыраған аудандарда ауыл шаруашылығын сақтап қалу шараларын ұйымдастыру және табиғат алапаттарының алдын алу үшін ашылған. Аталған Орталық Комиссия үлкен алқасының мүшелігінде Қазақ Орталық Атқару Комитетінен Меңдешев (төраға), Сергеев (төраға орынбасары), Байтұрсынов, Саблин, Сарғазиев, Райхман мен Попов және тағы басқа үкімет органдарының өкілдері болды [4]. Аштықпен күрес жұмыс шараларын ұйымдастыру үшін Орталық Комиссия басшылығымен Халық Комиссариаттары жанынан аштарға жәрдем көрсету Комиссиялары құрылады. Балалар өмірін жақсарту жөніндегі Орталық Комиссияға ашыққан балаларға жағдай жасау шараларын жүргізу тапсырылады. Ал аштыққа ұшыраған аудан тұрғындарын басқа жерлерге көшіру жұмысы Қазақ эвакуациясына жүктеледі. Сондай-ақ, оның жанынан көшіру жұмысын реттеп отыру, темір жол станцияларын ашыққандардан босату міндеттерімен жол бестігі құрылады. Тұрғындарды

ашыққандарға жәрдем көрсету шараларына қатысуға үгіттеу жұмыстарын Қазақ саяси-ағарту басқармасының бақылауымен партиялық және кәсіптік ұйымдар атқарған. Денсаулық жөніндегі Халық Комиссариаты ашыққандарға медициналық-санитарлық жәрдем көрсетеді. Орталық Комиссияға 3 түрлі: отырықшы, жартылай көшпелі және көшпелі республика тұрғындарының жалпы санынан мемлекет қамқорлығына мұқтаж ашыққан тұрғындардың санын анықтау қиынға соғады. Сондықтан, Орталық статистикалық басқарма тұрғындары экономикалық топтарға бөлу жолымен, олардың шаруашылық жағдайының деңгейіне қарай, сондай-ақ, тұрғындарда қалған заттық және азық-түлік ресурстарын есепке алу арқылы Қазақстанда аштыққа ұшыраған адам саны 2 000 000 деп анықтаған. Мұрағат құжаттарына жүгінетін болсақ, аштық кең белең алған бес губерния мен Адай уезінде ашыққан тұрғындар саны 1922 жылғы қаңтардағы мәліметтер бойынша төмендегідей болды: Орынборда – 437 776, Қостанайда – 252 816, Ақтөбеде – 359 326, Оралда – 277 835, Бөкейде – 100 000 және Адайда 75 000 [1, 108]. Бірақ бұл нақты деректер емес. Өйткені, сол уақытта республиканың жағдайы жақсы саналған губернияларында да аштыққа ұшыраған тұрғындар болғаны мәлім. Мәселен, Ақмолада ашыққандар саны – 100 670-ды құрады.

Аштықтан қашқан халық темір жол станцияларына жиналады. Ал мұнда оларға қажетті жатақхана мекемелері жетіспеді. Сондықтан олар антисанитарлық жағдайда, көбінесе ашық аспан астында өмір сүрген. Бұл олардың арасында эпидемияның қарқын алуына әкелді. Міне, осы жай Орталық Комиссияны ашыққандарды Түркістан мен республикадағы жағдайы жақсырақ басқа аудандарға көшіру жұмысын тездетуге мәжбүр етеді. 1922 жылдың басында Орынбор және Ақтөбе губернияларынан Түркістан Республикасына 557 902, Семейге 3 200, Брянскіге 582 және Лихачевскіге 465 адам жөнелтіледі. Аштық жылдарында Қазақстан территориясында ашыққандарға жәрдем көрсету органы ретінде Америка жәрдемшілік әкімшілігі (American Relief Administration – ARA) 1921 жылдың қараша айынан қызмет еткен. 1922 жылдың басында АЖӘ-нің ұйымдастыруымен Орынбор губерниясында 88 340 паекпен 643 асхана, Ақтөбе губерниясында 38 000 паекпен 319 асхана ашылса, республика бойынша 126 340 паек босатылған және алдағы уақытта паек мөлшерін 350 000-ға көбейту белгіленген. Орал губерниясы АЖӘ арқылы Саратов базасынан қамтамасыз етілген. Бірақ, Қостанай, Бөкей губерниялары мен Адай уезін АЖӘ қамти алған жоқ.

Орталық Комиссия ашыққан тұрғындар еңбегін қолдану мақсатымен қоғамдық жұмыстар ұйымдастырады. Бұл жұмыс түп-тамырында тұрғындардың экономикалық жайының күрт күйреуі және күн сайын өскен мемлекет қамқорлығын қажет еткен тұрғындар санын азайту сияқты факторлардан туындады. Алайда қаржы тапшылығы салдарынан бұл жұмысты ары қарай жалғастыру мүмкін болмады. Негізінен, бұл жұмыс ауылшаруашылығын сақтап қалу үшін жүргізілді.

1920-1921 жылдардағы жұт қазақ мал шаруашылығына үлкен зардабын тигізді. Шөптің болмауы, көшпелі тұрғындарды шұрайлы аудандарға қоныс

аударуға мәжбүр етті. Сондықтан малдың көбі республикадан тысқары жерлерге айдалды. Жалпы, аштық жылдары мал шаруашылығының мүлдем құрып кету қаупі туды. Бұл кезеңде республикада мал шаруашылығын сақтап қалу масатымен Жер жөніндегі Халық Комиссариаты жанынан Орталық Комиссиялар құрылады. Бірақ, бұл Комиссиялар жоспар, ұсыныс жасаудан әрі аспаған. Жерхалкомы мал шаруашылығы жайын жақсартуға тек өте аз мөлшерде ғана қаржы бөле алды. Бұдан нақтылы нәтиже болмаған. Аштықпен күрес ісінде Орталық Комиссияның ресурстары: қаржы, азық-түлік, материалдық болып 3 санатқа бөлінеді. Бұл ресурстардың барлығы, біріншіден, Орталықтан, екіншіден, өлкелік мекемелерден жиналатын пайыздық түсімдерден алынды. Алғашқы уақытта (1921) республикадағы аштықпен күрес жұмысына Орталықтан 630 000 000 сом қарыз ақша бөлінеді.

Жалпы алғанда, бұл уақытта Орталық Комиссияда ашыққандарға жәрдем көрсету ісіне 6 328 856 176 сом жиналған. Бұл қаржы Орталық Комиссияның ұйымдастыруымен аштыққа ұшыраған республика тұрғындарының жағдайын жақсарту шараларына жұмсалады.

Азық-түлік ресурсына келсек, 1922 жыл басында Қазақстанға Орталықтан 8 815 пұт сұлы, 4 929 пұт картоп, 2 016 пұт ет және 1 000 пұт қарамұқ, сондай-ақ, бұлардан басқа 4 000 пұт жүк бөлінген [1, 118]. Сонымен қатар, осы уақытта республикаға Орталықтан 452 8000 аршын мөлшерінде мануфактура босатылады. Бұл мануфактура губерниялар бойынша: Орынборға - 121 984 аршын, Ақтөбеге - 64 314 аршын, Ақмолаға - 107 620 аршын, Семейге - 100 000 аршын, Қостанайға - 85 930 аршын, Бөкейге - 8 310 аршын және Адай уезіне -20 302 аршын бөлінген. Алайда, бес губерниясы мен бір уезінде жаппай, ал қалған аудандарында біртіндеп етек ала бастаған аштықпен күресуде Қазақстан үшін Орталықтан бөлінген бұл жәрдем жеткіліксіз еді.

1921-1922 жылдары Қазақстан территориясындағы аштықтың басты эпицентрі болған 5 губерния мен 1 уезіндегі халық жағдайы өте ауыр күйде болды. Жеке тоқталатын болсақ, Орынбор губерниясында аштарға жәрдем көрсету жұмысына губерниялық аппарат құрамының жиі ауыстырылуы, апатқа ұшыраған жерлермен байланыстың болмауы, Поволжьедегі Түркістанға және Батыс Сібірден Украинаға халықтың босуды мен эпидемиялық аурулардың тарауы қиыншылықтар туғызған. Бірақ, осы факторлар бұдан да ауыр жайлардың туындауына қозғаушы болды. Губернияда жасанды тамақтану, атап айтқанда, Шарлық, Орск аудандарында тері шикізатымен, сондай-ақ, адам еті мен өлік жеу Покровский, Нижне-Озерный, Верхне-Озерный аудандарында кездескен. Орынбор губерниясы республиканың басқа жерлеріне қарағанда темір жолға жақын орналасқанымен, тұрғындардың жағдайын көтеруге қаржы жетіспейді.

Ақтөбе губерниясында аштыққа ұшыраған халық санының пайызы 80-ге жеткен. Губернияның жаңадан құрылуы себепті, әкімшілік аппараты әлсіз болды. Сонымен қатар, губерния территориясындағы станцияларда босқындар жиналуы, эпидемияның кең етек алуы, медико-санитарлық

құралдар мен дәрігерлердің жетіспеуі, жылудың болмауы, болса да оны қажет етуші жерге жеткізетін көліктің табылмауы, тұрғындардың әртектілігі губерния ашыққандарына жәрдем беруде көптеген қиыншылықтарға соқтырды. Бұл губернияда да каннибализм факторы орын алған, мәселен, Андреевский болысында өз балаларын жеген әйелдер кездескен. 1922 жылы Орал губерниясы тұрғындарының жалпы санының 72 пайызын ашыққандар құрады. Губернияға Орталықтан бөлінген жүк уақытында жеткізілмеген. Сондай-ақ, Орал губерниялық органдары мен қазақ орталықтары арасында байланыс болмайды. Қаражат пен көлік Бөкей губерниясы ашыққандарына жәрдем көрсетуде де жетіспеген. Орталықпен байланыс ең нашар болған жер – Адай уезі. Уезден жіберілген радиотелеграмма 1,5-2 ай жүрді. Сондықтан бұл уездің жайы тіптен ауыр болды.

1922 жылдың қаңтар, ақпан айларында Челябин, Қостанай, Самар губернияларының ашыққандары, барлығы 470 000 адам Ақмола губерниясына ағылған. Мұндай жағдай губернияның экономикалық жайын қалыптан шығарып, азық-түлік тепе-теңдігін бұзды. Ал бұл губерния әкімшілігін қиын жағдайға қалдырады. Өйткені Ақмола губерниясы республиканың аштыққа ұшырамаған аудандарының қатарында саналып, Қостанай ашыққандарына жәрдем беруге міндеттелген болатын. Жоғарыдағы жайға байланысты Ақмола губерниясы Орталықтан Петропавл, Көкшетау, Атбасар уездерін аштыққа ұшыраған аудандар деп санап, жиналған жылуды губерния ішінде пайдалануға рұқсат сұрайды. Орталық Комиссия Ақмоланың жағдайын ескеріп, Қостанай ашыққандарына жәрдем көрсету міндетін Семей губерниясына жүктейді. Сондай-ақ, Ақмола губерниясында азық-түлік даярлау ісі 1921 жылдан 1922 жылдың ортасына дейін Мәскеудегі орталықтар арқылы жүргізілген. Ал Қазақстанның ашыққан аудандарының ішінде, ең апатты болғаны – Қостанай губерниясы. Азық-түлік жетіспеуі салдарынан губернияның 90 пайыз тұрғыны аштыққа ұшыраған. Губерния тұрғындарына бұл уақытта, яғни 1922 жылы 1 800 000 пұт азық-түлік қажет еді. Қостанай Семей губерниясы қамқорлығына берілгеннен кейінгі уақытта байланыстың нашарлығы және өте алыс ара-қашықтық губерниядағы жәрдем ісін одан сайын ауырлатты. Республикалық Орталық Комиссия Мәскеу Орталығынан Қостанайға жақын орналасқан РКФСР Азық-түлік жөніндегі Халық Комиссариаттары базасынан губернияға көмек беруді және бұл іске АРА ұйымын қосуды сұрайды. Әсіресе, Қостанайдан алыс қашықтықта орналасқан Торғай уезінің жағдайы өте ауыр болды [1, 120-126]. Өйткені 1921 жылғы қатаң қыстан уездің 13 болысында да, әсіресе, Торғай, Шұбалық, Майқоры, Сарықопа, Қортуған және Қарақоғада мал саны кеміген болатын. Торғай уезін азық-түлікпен қамтамасыз ету өте нашар еді [5]. Сондықтан Орталық Комитет Торғай уезінің Атқару Комитетіне республикалық орталық органдарымен тікелей байланыс жасауға рұқсат еткен және барлық Халық Комиссариаттары Торғай уезіне жәрдем көрсетуге міндеттеледі [6].

1922 жылы 12-17 ақпан аралығында Орынборда Ашыққандарға жәрдем көрсету жөніндегі Орталық Комиссияның I Жалпықазақ съезі өткізіледі. Съезге Орынбор, Орал, Ақтөбе, Қостанай, Ақмола губерниялары мен Торғай

уезінен өкілдер қатысқан және мұнда жалпы республикадағы аштық жайы, ашыққан тұрғындарға көмек беру жұмыстарын ұйымдастыру мәселелері жан-жақты қаралған. Алайда бұдан кейін де қаржы, азық-түлік және материалдық ресурстардың қажет мөлшерде жетіспеуі, орталықпен аштыққа ұшыраған аудандардың арасында байланыстың нашар болуы, көлік тапшылығы сияқты жәрдем ісіндегі ең басты кедергілер жойылмайды. Міне, республикадағы осы жай қазақ зиялыларының аштарға жәрдем беру ісіне тікелей араласуын қажет етті. Ұлт зиялылары бірден нақты іске көшеді. Өйткені зиялылар халық жаппай апатқа ұшыраған сәтте «атқа мінбей тек жатуды» халық, тарих алдында қылмыс деп білді.

1922 жылы 9 наурызда Семейде қазақ зиялылары: Ғаббасов, Дулатов, Аймауытов (жиылыс төрағасы), Сәтбаев, Тұрғанбаев, Нұралин, Сәрсенов (хатшы), Мұздыбаев, Айтбаев, Ысмағұловтардың қатысуымен жиналыс өткізіледі. Бұл қазақ азаматтарының жалпы жиналысында екі мәселе: қазақ тілін мекемеде қолдану туралы жасалған жоба және ашыққан елдерге жәрдем беру шарасы қаралады. Бірінші мәселе бойынша Аймауытов пен Тұрғанбаевтардың жасаған жобалары қаралып, аз қосымшаларымен қабылданады. Екінші мәселе бойынша Дулатов баяндама жасайды. Баяндамада Дулатов Қазақстанда Семей губерниясынан басқа губерниялар аштық құшағына кіргендігін, ашыққан елдердің қайғылы халін, аштықтан құтқаруға өкімет жәрдемі жетпейтінін айтты. Бұдан жиналыста ашыққан халыққа жәрдем ұйымдастыру жұмысы қаралып, бұл мәселеге байланысты Дулатов жобасы қабылданады [7]. Бұл жоба бойынша:

- Семей губерниясында сол кездегі аштар комитетінен [1, 294] басқа ашыққан елге өз тұсынан жәрдем беретін айрықша қазақ комитетін жасауға;

- ол комитеттің іс қылатын ауданы Семей, Ақмола және ашыққан губерниялар болуға;

- бұл жолда қызмет қылуға тіленген не қазақ жиналысы керекті деп тапқан азаматтарды партия және кеңес қызметтерінен босатуға тиіс болды.

«Қазаққа жәрдем беруге үндейміз. Мұның себебі: «қазақ» десек қаны қызар, жаны ашыр деген оймен емес, өзге себеппен, – деп жазды М.Дулатов. – Темір жол бойындағы, ия, темір жолға жақын жердегі елдерге ғана жәрдем кезінде, ия, кешігіп берілуі мүмкін... Сорымызға қарай, қазақ арасында темір жолдардың жоқтығы» [8]. Осы жағдай қазақ зиялыларының жәрдем комитеттерін ұйымдастыруға шұғыл кірісуінің бірден-бір себебі болды.

Ұлт зиялылары Орталықтан, Қазақстан орталығынан «губернелік аштарға жәрдем ететін төтенше комиссияның басқаруымен жәрдем жиналсын» деген рұқсат алған соң [9] 1922 жылдың мамыр айынан бастап уездерге шығып, жәрдем жинауға кіріседі. Көрсетілген жылдың 15 наурызында жиналыс шешімі бойынша бұл мәселе жайында Қазақ Орталық Атқару Комитеті, Ашыққандарға жәрдем көрсету жөніндегі Орталық Комиссиясы, Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті және Бүкілресейлік Коммунистік партиясы телеграф арқылы хабардар етілген болатын. Сонымен, осындай игі іске 1921 жылдың шілде айының ортасынан бастап Семейде губерниялық халыққа білім беру бөлімінің меңгерушісі және «Қазақ

тілі» газетінің редакторы қызметтерін атқарған Жүсіпбек Аймауытов та белсене қатысады [10]. Сондай-ақ, Ж. Аймауытов 1921 жылы қазан айында Халық Ағарту Комиссариатында жұмыс істеуге бөлінгенімен, жәрдем комитеттері ұйымдастырылған кезде Семейде қызмет етеді [11]. Аймауытов Семейде 1920 жылы мұғалімдер семинариясының негізінде ашылған Халық Ағарту институтында ұстаздық еткен. Бұл институт 5 жылдық оқу мерзімді жоғары оқу орны болып есептелінді және I, II сатылы мектептерге ағарту қызметкерлерін, мектепке дейінгі және мектептен тыс мекемелер үшін тәрбиешілер, сондай-ақ, еңбектен мектеп нұсқаушыларын даярлады [12]. Алайда дәл сол кезде қазақ зиялыларының алдында тұрған ең басты міндет – халықты аштықтан аман сақтап қалу еді. Ал республикада бұл жылдары ұйымдастырылған мәдени шараларды Ж. Аймауытов «Оба уақытындағы той» деп атады. 1922 жылы Халық Ағарту Комиссариаты мен республика Коммунистік партиясы Орынборда жазушылар съезін өткізбек болғанда, Ж.Аймауытов: «...қазір тойлайтын заман ба, халықтың 2/3 бөлігі апатқа ұшыраған Қазақстан үшін мұндай ауыр күндерде қазақ әдебиетін жақсарту туралы сөз қозғау, жоспар жасап, мейрамдық әңгіме жүргізу мүмкін бе? Бәрін қойып, аштықпен күресуге күш салу керек. Мұндай съезд өткізу жұрттың бір бөлігі аштықтан өліп жатқанда, оның екінші бөлігінде тойлатумен бірдей» [13] деп баса жазды. Расында да, тап сол кезде ашыққан халықты әдебиетті жақсартуға шақыру мүлде қисынсыз болды. Мұны қазақ зиялылары жақсы түсінді. Республикадағы аштық жайын олар 1921 жылдың соңында өткен II Жалпықазақ Кеңестер съезінде де көтерді [14]. Мәселен, съезде М. Әуезов ашыққан халыққа Семей губерниясынан ерікті түрде мал жинау жоспарланғаны туралы айтты [15]. Губернияларда аштарға жәрдем беру ісін ұйымдастыруға Орталық Атқару Комитетінің өкілдері де тікелей қатысты. 1921 жылы сәуір айында осындай міндетпен Ақмолаға Қияқов, Семейге Тоғжанов, Қостанайға (Торғайға) Сәдуақасов жіберіледі [16].

1922 жылы маусым айында М. Дулатов пен Ж. Аймауытов бастаған ұлт зиялылары республика ашыққандары үшін Семей губерниясынан жылу малын жинау ісін аяқтайды. Барлығы 7 000 мал Қарқаралыға жиналады [17]. Бұл жылу малы Торғай уезінің ашыққан халқына бөлінеді. Өйткені Орталықтан шеткері жатқан – Торғай уезінің жағдайы өте нашар еді. Сонымен бірге, Қостанай шаруалары (орыстар – авт.) Торғай қазақтарына нан босатудан үзілді-кесілді бас тартқан. Олар нанды ашыққан қазақтар үшін емес, жұмысшы мен қызыл әскер үшін бергенін айтады [18]. Мұндай шовинизм Кеңес үкіметінің халықты тапқа бөлу саясатынан туындады. Осындай күйдегі Торғай ашыққандарына Семей губерниясынан мал айдау жұмысына басшылық жасауды губерниялық комиссия Ж.Аймауытовқа тапсырады. 12 болыстан жиналған малды айдауды дайындау ісі Аймауытовтың басшылығымен жүргізіледі. Малды қабылдау, малшылар жалдау, қос-жабдық, дәрі-дәрмек, қару-жарақ даярлау сияқты ұйымдастыру шараларына біраз уақыт кеткен. 19 тамызда бұл керуен Қарқаралыдан қозғалса, 1 қыркүйекте Ақмола қаласына жетеді. Мұндағы Аштар Комиссиясы мал айдаушыларға ешқандай көмек бере алмаған. 4 000-нан

астам малды бағу, күту, айдау, түгендеу, ауруын емдеу, арығын бағып-қағу оңай болмайды. Сонымен бірге, «малды бағудан, малшы бағу» тіпті қиынға соғады. Малшылар арасында жақсы малды жаман малға айырбастап семізді ауру деп сойып тастау, ұрлау сияқты келеңсіз жайлар болған. Бұл мал Торғай уезіне қыркүйек айының ортасында жеткізіледі. Бұған дейін мынандай шығын шығады: сиырдың өлгені – 172, тамаққа желінгені – 46, ақыға берілгені – 9, айырбасталғаны – 22, киімге, керек-жараққа ұсталғаны – 14, жоғалғаны – 2, жылқының өлгені – 94, тамаққа ұсталғаны – 21, ақыға берілгені – 145, айырбасталғаны – 47, Карқаралыда қалдырылғаны – 2, түйенің өлгені – 42 [17], нәтижесінде: сиыр – 2082, жылқы – 1982, қой – 185. Сөйтіп, Ж. Аймауытов жетекшілік етуімен 4 249 мал басы Торғай ашыққандарына аман-есен тапсырылады [19]. Аймауытов әкелген малды Торғайдан 200 шақырым жердегі Жалдама өзеніне қалдырып, өзі Торғайға барып, әкімшілік пен халықтың басын қосып жиналыс өткізеді. Жиналыста мал үлестіру үшін арнайы комиссия құрылады. Оның құрамына Ж. Аймауытов, Құлжанов (уездік аштар комиссиясының төрағасы), халықтан Болғамбаев Баязи сайланады. Сонымен бірге, мал үлестіру ісіне әр болыстан бір-бір өкіл қатысады. Жалпы, бұл іске Ж. Аймауытов төрағалық еткен [20].

«Семейдің жәрдемінен Торғай елі оналды деуге болмайды. Торғай елі кәсіп қылып жан сақтамаса, жәрдемге сүйеніп ел бола алмайды. Кәсіп қылу үшін үкіметтен қармаулы көмек керек» [17] деп жазды Ж. Аймауытов. Негізі, аштық жылдары қазақ шаруашылықтарына таратылған жылулар мемлекет қоры ретінде ұзақ жылға қарыз есебінде берілді [21]. Міне, осы себепті ұлт зиялылары халықты тек үкіметке сеніп отыра бермеуге, өз әлінше әрекет етуге шақырған. Ұлт қамын ойлаған қазақ зиялылары осындай ауыр күндерде өз халқына жәрдем көрсетуді өздерінің азаматтық борыштары деп білді. Қазақ халқын апатқа ұшыратқан бұл қасіретті жылдары ұлт зиялылары аянбай еңбек етті.

Қорыта айтқанда, 1921-1922 жылдардағы аштық қазақ халқы үшін орны толмас қасірет әкелді. Қазақстанда Кеңестік билік орнағаннан кейін бірінші кезекте өз шешімін табуға тиіс көптеген мәселелер тұрды. Әрі сол уақытта қазақ ұлтының тұрмыс жағдайының жақсаруы сол мәселелердің тура шешілуіне тікелей тәуелді болды. Өйткені жиырмасыншы жылдары қазақ қоғамы әлеуметтік-экономикалық дағдарысқа ұшырады. Міне, осы себепті ұлт-азаттық күресте қалыптасқан алаштық интеллигенция өкілдері тар таптық мүддені басшылық еткен кеңестік дәуірде қоғамдық-мемлекеттік істерге белсене араласты.

Теңгеш ҚАЛЕНОВА, тарих ғылымдарының кандидаты

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР ОММ.- 320-қ.-1-т.-45-іс.-46-п.
2. ҚР ОММ.- 5-қ.-2-т.-8-іс.-50-п.
3. ҚР ОММ.- 5-қ.-2-т.-2-іс.-41-п.
4. ҚР ОММ.- 5-қ.-2-т.-3-іс.-19-п.

5. ҚР ОММ.- 5-қ.-2-т.-45-іс.-6-п.
6. ҚР ОММ.- 5-қ.-2-т.-67-іс.-43-п.
7. Аймауытов Ж. Ашыққан ел һәм Семей азаматтары// Қазақ тілі.-1922.- 18 наурыз.
8. Дулатов М. Аштық қырғынынан қайтсек құтыламыз? // Қазақ тілі.- 1922.-№55.
9. ҚР ПМ.- 141-қ.-1-т.-395-іс.-50-п.
- 10.ҚР ҰҚКМ.- 011494-іс.-2-том.-116 п.
- 11.ҚР ОММ.- 5-қ.-18-т.-109-іс.-1-п.
- 12.ҚР ОММ.- 5-қ.-1-т.-78-іс.-95-п.
- 13.Аймауытов Ж. Оба уақытындағы той //Қазақ тілі.-1922.- №193.
- 14.ҚР ОММ.- 5-қ.-2-т.-12-іс.-115-п.
- 15.ҚР ОММ.- 5-қ.-3-т.-18-іс.-142-п.
- 16.ҚР ОММ.- 5-қ.-3-т.-83-іс.-2-8-пп.
- 17.Аймауытов Ж. Торғай аштарына апарылған жәрдем// Ақ жол.-1922.- №315.
- 18.ҚР ПМ.- 139-қ.-1-т.-1а-іс.-110-п.
- 19.ҚР ОММ.- 251-қ.-4-т.-7-іс.-62-п.
- 20.ҚР ОММ.- 251-қ.-4-т.-8-іс.-204-п.
- 21.ҚР ОММ.- 251-қ.-4-т.-4іс.-24-26-пп.

References:

1. KR OMM.-320-k.-1-t. -№45 is. – 46 p.
2. KR OMM.-5-k.-2-t.-8-is.-50-p.
3. KR OMM.- 5-k.-2-t.-2-is.-41-p.
4. KR OMM.- 5-k.-2-t.-3-is.-19-p.
5. KR OMM.- 5-k.-2-t.-45-is.-6-p.
6. KR OMM.- 5-k.-2-t.-67-is.-43-p.
7. Aimaurov Zh. Ashkkan el ham Semei azamattary // Kazak tili.-1922.-18 nauruz.
8. Dulatov M. Ashtuk kyrgynynan kaitsek kutylamyz? // Kazak tili.-1922.- №55.
9. KR PM.- 141-k.-1-t.-395-is.-50-p.
- 10.KR UKKM.- 011494-is.-2-tom.-116 p.
- 11.KR OMM.- 5-k.-18-t.-109-is.-1-p.
- 12.KR OMM.- 5-k.-1-t.-78-is.-95-p.
- 13.Aimaurov Zh. Oba uakytyndagy toi //Kazak tili.-1922.- №193.
- 14.KR OMM.- 5-k.-2-t-12-is.-115-p.
- 15.KR OMM.- 5-k.-3-t.-18-is.-142-p.
- 16.KR OMM.- 5-k.-3-t.-83-is.-2-8-pp.
- 17.Aimaurov Zh. Torgai ashtaryna aparylgan zhardem // Ak zhol.-1922.-№315.
- 18.KR PM. - 39-k.-1-t.-1a-is.-110-p.
- 19.KR OMM.- 251-k.-4-t.-7-is.-62-p.
- 20.KR OMM.- 251-k.-4-t.-8-is.-204-p.
- 21.KR OMM.-251-k.-4-t.-4 is.-24-26 pp.

Кілтті сөздер: Қазақстан, «Әскери коммунизм» саясаты, аштық, 1921-1922 жж., қазақ зиялылары, кеңес үкіметі.

Ключевые слова: Казахстан, политика «Военного коммунизма», голод, 1921-1922 гг., казахская интеллигенция, советская власть.

Key words: Kazakhstan, policy of «Military communism», hunger, 1921-1922, Kazakh intellectuals, Soviet power.

Түйін

Мақалада 1921-1922 жылдары ҚазКСР-інің бес губерниясы мен бір уезіндегі, атап айтқанда, Орынбор, Ақтөбе, Орал, Қостанай, Бөкей губерниялары мен Адай уезінде болған ашаршылық мұрағат құжаттары мен статистикалық деректер негізінде қарастырылады.

Бұл мақалада 1921-1922 жж. аштықпен күрестегі қазақ зиялыларының қызметі туралы жан-жақты айтылады.

Резюме

В статье на основе архивных документов и статистических данных рассматривается голод 1921-1922 годов в пяти областях и Адаевском уезде КазССР, в частности, в Оренбургской, Актыубинской, Уральской, Кустанайской, Букеевской губерниях и Адаевском уезде.

В данной статье рассказывается о деятельности казахской интеллигенции в борьбе с голодом 1921-1922 гг.

Resume

In article on the basis of archival documents and statistical data hunger of 1921-1922 in five areas and the Adayevsky district of KazSSR, in particular, in the Orenburg, Aktyubinsk, Ural, Kustanay, Bukееvsky provinces and the Adayevsky district is considered.

In this article it is told about activity of the Kazakh intellectuals in fight against hunger of 1921-1922.